

TOHIR MALIK ASARLARIDA IBORALARNING QO'LLANILISHI VA ULARNING XUSUSIYATI

Hayitmurodova Marjona Bekzod qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti filologiya va tillarni o'qitish:

O'zbek tili yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Anvar Sobirov Kuvandikovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PHD)

Annotatsiya: O'zbek tili siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy jabhalarda faol qo'lanib, xalqaro minbarlarda baralla yangramoqda. Xorijiy mamlakatlarda tilimizga e'tibor va uni o'rganishga qiziqish kuchaymoqda. Ushbu maqolada Tohir Malik asarlarida iboralarning qo'llanilishi va ularning xususiyati haqida muallifning bir qancha asarlaridan parchalar olib ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Tohir Malik, iboralar, o'zbek badiiy adabiyoti, tasviriy til, milliy ma'naviyat.

O'zbek badiiy adabiyoti tarixi, 20-asr davomida oliy o'quv yurtlarida rivojlanib, ilk mualliflari Zulfiya, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov hamda Tohir Malik va boshqalar bo'lgan. Ushbu badiiy adabiyotning sifati, poeziya va nasibiy tuzumidagi sh'ar, hikoya, roman va oltindevor turlaridagi asarlar to'plamidan iboratdir. O'zbek badiiy adabiyotida milliy xarakterga ega bo'lgan maqolalar, tarixiy qadimgi va muasir zamonlarning muammosi, oila, muhabbat, huquqiy va ijtimoiy masalalar bilan bog'liq mavzular ko'p ekanligi katta afzallikdir. Ushbu adabiyotning inqilobiy tartibli asarlari, o'zbek millati va davlatining teskari zamonlarida yuz bergan ravishda milliy salohiyat va ruhga adolat hokimiyati ta'qib chiqarilgan.

Tohir Malik 70-yillarning boshlarida o'zbek adabiyoti maydoniga kirib keldi va o'z ijodini bolalar uchun hikoya yozishdan boshladi. Keyingi yozgan asarlarida esa fantastika katta o'rinni egallaydi. Jahon fantastik yozuvchilari asarlarini qunt bilan o'qib o'rganadi. O'zbek adabiyotida u janrda ijod qilgan Hojiakbar Shayxov, Quadrat Do'stmuhammedov, Rustam Obidov kabi fantastik yozuvchilar asarlari bilan qiziqib tanishib chiqadi. Tohir Malikning “Chorrahada qolgan odamlar” asari talabalik yillarida yozildi. U vaqtda fantastik asarlar deyarli yo'q edi. Faqat Hojiakbar Shayxovning bolalar uchun yozgan asarlarida fantastika elementlari uchrab turardi. Tohir Malik fantastikaga milliylikni olib kirdi. U ijodga doir mashqlarini davom ettirar ekan, tog'asi Mirzakalon Ismoilyning “O'zing bilmagan narsani yozma”, “Boshqalar yurgan yo'ldan yurma, o'z yo'lingni top” degan o'gitlariga doimo amal qilib keldi. Shu tufayli yozuvchi o'zbek adabiyotida kam e'tibor berilgan fantastika janriga qo'l urdi va bir qator asarlari bilan kitobxonlar e'tiborini qozondi.

Badiiy adabiyotimizni boshqaruv etgan avlodlar, o'zining badiiy tadqiqotlari va o'zbek adabiyotining mustaqil inshootlarini ishlab chiqarishga harakat qilib, adabiy turlarga egalarak davom ettirayotgan. Ushbu inshootlar o'zbek badiiy adabiyotiga yangi yo'l harakatlarini, qo'shma g'oyalar va usulga bog'liq zamonaviy texnikalarini

qo'llab-quvvatlashadi. O'zbek badiiy adabiyoti, milliy tarbiyaga muhim ta'sir qilgan va o'zbek xalqini tarixiy, muasirlashgan va taraqqiyotga yo'naltirgan adabiyot shaklidir. Ushbu shaklda milliy xarakter, milliy adabiy an'analar va tarixiy yodgorliklarga e'tibor berilgan va o'zbek xalqi uchun qadr-qimmat bo'lgan adabiy to'g'ri o'lchamli to'qidir. O'zbek badiiy adabiyoti, xalqimizning ildizlaridan biri sifatida, asrda asr oldinda ma'nolarga va xalqlarga ta'sir qilmoqda.

O'zbek badiiy adabiyotida iboralar va tasviriy tilning o'zgarmasligi va g'oyaviylikdagi ahamiyati tashabbus etilgan. Badiiy adabiyot, iboralar yordamida tasvirlash orqali o'z manziliga erishish, hissiyotlar va g'oyalarni o'qitish, ko'zgug'urtlarni ranglangan so'zlarga aylantirish bilan vujudga kelgan. Iboralar matndagi asosiy turlar ijodiy, yoritish, tashqi, tuban, tarixiy, ijtimoiy va boshqa ko'plab mavzulardan iborat bo'lishi mumkin. Bu iboralar adabiy qahramonlarning xususiyatlarini, tabiat tasavvurlarini, tarixiy majburiyatlarini, ijtimoiy aloqalarini yoki tashqi muhitni tasvirlashda foydalaniladi. O'zbek adabiyotida birinchi navbatda ijodiy iboralar ko'p foydalanilgan. Bu iboralar o'zgarmas bo'lgan snan, quyon, musiqa, rang, chiroq, mehmonxonalar, ertak, sahar, sovuq va boshqalar kabi bosqichlarga tasvir etilgan. Ular badiiy yaratma faoliyatida yozuvchi va o'qituvchi qo'llashganlar uchun o'zgacha bir ayon, rang va jon mavzusini namoyish etish imkoniyatini berdi.

Shuningdek, iboralar adabiy qahramonlarning tabiatni va dunyoni tafsilotli tasvirlashda ishlatiladi. O'zbek adabiyotida ko'p mashhur shoir va yozuvchilar qish, bahor, yoz, kuz, oqshom vaqtlarini, to'y, muloqot, mansaba, vaxd-harorat, dunyoning maqomi, tarqalish, tashvish, o'lim-jonim, ishq, sevgi va boshqalar kabi tabiiy iboralar orqali e'tiroflar etishadi. Bu, turli an'analarni, rasmlarni va ranglarni o'zbek adabiyotida juda kuchli tasvir etish imkoniyatini berdi.

Tojik tilining shimoliy shevalarida "fe'lro ovaridan" iborasi - "Achchig'ini chiqarmoq", "Jahlini chiqarmoq" ma'nosida qo'llanadi. Mazkur misolda tojikcha va o'zbekcha model qo'shilib, "fe'lni chiqarmoq" shakliga kelgan. Yozuvchi Tohir Malik asari misolida qaraydigan bo'lsak: "Mehmon uning harakatini zimdan kuzatdi. Beodobligidan achchig'i chiqsa-da, sir boy bermay, mezbonga qaradi"(T. 6-b.), "Birga bo'lgan yillari davomida u Asadbekning g'ashini keltiradigan, jahlini chiqaradigan ishlarni ko'p qildi.

Yoshlar nutqidagi sotsiolektlarni semantik jihatdagi so'z va iboralardan ham Tohir Malikning asarlarida ko'p uchraydi. Misol uchun:

Jinsiga ko'ra: «Paxan» ularga «harip» deb murojaat etsa, demak, ularning tilidan ham bu so'z tushmaydi» (o'g'il bolalar nutqidan, Tohir Malik, "Jinoyatning uzun yo'li", 100-b.); « E qizlar, u g'irt «sirkach» ekan (qiz bolalar nutqidan. Bu yerda «sirkach» (циркач) so'zi, «masxaraboz» ma'nosida kelgan).

Ma'lumotiga ko'ra: «Sezon o'ldi, deganing issiq gapmi?» (Tohir Malik, "Jinoyatning uzun yo'li", 13-b.); talabalar nutqida: «yopmoq» - sessiyani tugatmoq; «vozdux» - stipendiya; «yaxlamoq» - imtihondan qaytmoq; «stukach»- chaqimchi.

Nutq vaziyatiga ko'ra: «Telman onasidan ko'z uzmaganda holda aroqning yuqini ichib olgach, «Mamul nakaut». deb kuldi» (Tohir Malik, "Jinoyatning uzun yo'li", 89); «Mirhosil gardanini silab turib, keyin birdan qo'l siltadi: - Nastroeniya buzildi». (Tohir Malik, "Jinoyatning uzun yo'li", 93). Nutq vaziyatiga ko'ra: «Telman onasidan ko'z

uzmagan holda aroqning yuqini ichib olgach, «Mamul nakaut». deb kuldi» (Tohir Malik, “Jinoyatning uzun yo‘li”, 89); «Mirhosil gardanini silab turib, keyin birdan qo‘l siltadi: - Nastroeniya buzildi». (Tohir Malik, “Jinoyatning uzun yo‘li”, 93).

Xususan T. Malikning “Nomus” hikoyasi tarkibidagi “Qo‘li olovda kuymaydigan kishi bayonida” qismi rivoyatlarda keltirilgan yosh tilanchi qizning duosi ila unga ehson bergan kishining qo‘li olovda kuymasligi haqidagi rivoyat tasviri bilan adabiy muloqotda bo‘lgan. Yoki bo‘lmasa, shu hikoyaning “Shahanshohning talabi bayonida” qismidagi – Kulbangizda bir ajib gul chiroy ochibdirkim, yaminuddavla va aminulmilla shahanshoh bul gul ila o‘z bog‘ini yasatmoq istaydir” jumlasini o‘zbek adabiyotiga ilk roman janrini olib kirgan adib A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidagi Xudoyorxonning Ra’noga ko‘z tikishi voqeasi bilan adabiy aloqa qilgan deyish mumkin. Yana bir o‘rinda esa yozuvchining nafaqat, zamondosh va o‘z davriga yaqin adabiy asarlardan voqif ekanligini, balki mumtoz adabiyotimiz darg‘asi bo‘lmish Farididdin Attor ijodidan ham xabardor ekanligining guvohi bo‘lamiz.

O‘zbek badiiy adabiyotida ijtimoiy iboralar ham keng ishlatiladi. Ular ijtimoiy-e‘loniy, xalqaro, turdoshkashligi, ustuvorlik, zulm, harazat va boshqalar kabi mavzularni o‘zbek adabiy aholisi bilan ulashishda yordam beradi. Ijtimoiy iboralar orqali mualliflar o‘zbek hududida hamda juda yanada keng tarqalgan bir vaqtning tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va qarashli jihatlarini namoyish etishlari mumkin bo‘ldi. Iboralar badiiy adabiyotni o‘zbek adabiyotining asosiy o‘ziga xosligi va qo‘shimcha ma‘naviyati, tarixiyoti va milliy xususiyatlariga aks ettiradi. Iboralarning aniq, tasvirlash usullari va uslubiy qobiliyat, adabiyotimizning o‘ziga xos tajribasini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vaxobovna, A. Z. (2022). Tohir Malik Asarlarining Leksik Xususiyatlari. Barqarorlik Va Yetakchi Tadqiqotlar Onlayn Ilmiy Jurnal, 2(9), 52-55.
2. Rasulovna, H. M. (2022). Tohir Malikning Asarlarida Onomastik Birlıklar Qollanilishining Uslubiy Tahlili. Barqarorlik va Yetakchi Tadqiqotlar Onlayn Ilmiy Jurnal, 2(4), 391-398.
3. Malik T. Shaytanat. 5 jildlik, 3-jild. - Toshkent: Sharq, 2006
4. Malik T. Shaytanat. 5 jildlik 4-jild. - Toshkent: Sharq, 2009
5. Malik T. Voy, onajonim. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015
6. Tohir Malik, “Jinoyatning uzun yo‘li” - [http://42maktabdehq.zn.uz/files/2017/01/Jinoyatning-uzun-yo‘li.-Tohir-Malik.pdf](http://42maktabdehq.zn.uz/files/2017/01/Jinoyatning-uzun-yo%E2%80%99li.-Tohir-Malik.pdf)